

УДК 340.1

Сидоренко В.В.

к.ю.н., завідувач кафедри права

Білоцерківський інститут економіки та управління

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ»

Постановка проблеми. Правове регулювання є провідним елементом правової системи та фундаментальною категорією юридичної науки та практики. З ним пов'язані процеси формування в Україні основ правової держави, належна організація функціонування суспільства та безпосереднє існування будь-якого суб'єкта правових відносин.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Юридична наука завжди намагалася зрозуміти, чим є процес правового регулювання. Теорія права знаходить різні розуміння даної категорії, однак не дає уніфікованої відповіді на це питання, що пояснюється постійними видозмінами мети, засобів, предмета, методів, результатів та механізму правового регулювання. Тому дослідження сучасних моделей розуміння правового регулювання є досить актуальним.

Формулювання завдання дослідження. П Вивченню окремих аспектів впливу права в аспекті впорядкування суспільних відносин та дослідженню категорії «правове регулювання» присвятили свої праці: С.В. Бобровник, Р.В. Єнгибарян, М.С. Кельман, С.А. Комаров, О.М. Мельник, О.Г. Мурашин, В. Нерсисянц, Н. Оніщенко, О.Ф. Скакун, Т.М. Радько та ін.

Процеси змін, що відбуваються в сучасному суспільстві, торкаються всіх його сфер. Особливе місце займають зміни правової системи, що відбиваються на всіх правових явищах, у т. ч. на правовому регулюванні суспільних відносин, що зумовлює необхідність осучаснення загальнотеоретичних підходів до визначення категорії «правове регулювання».

Виклад основного матеріалу. Основні сучасні підходи до розуміння сутності пра-

вового регулювання умовно поділяються на дві основні групи: державоцентристський та правоцентристський, залежно від пріоритету ролі держави у здійсненні правового регулювання або ж ролі права як універсального регулятора суспільних відносин.

Прихильники думки щодо пріоритетності ролі держави у здійсненні правового регулювання зазначають, що дана діяльність здійснюється безпосередньо державою, а право є допоміжним, хоча і визначальним елементом у даному процесі. Так, О.Ф. Скакун під правовим регулюванням розуміє «здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону і розвиток» [1, с. 489]. М.С. Кельман та О.Г. Мурашин вважають, що «правове регулювання – форма владного юридичного впливу на суспільні відносини, що здійснюється державою за допомогою всіх правових засобів із метою їх упорядкування, закріплення і забезпечення» [2, с. 370]. Правове регулювання, зазначає О.М. Мельник, – це «здійснюваний всією системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку» [3, с. 4]. А.Т. Комзюк зазначає, що «правове регулювання – це специфічний вплив, який здійснюється правом як особливим нормативним інституційним регулятором. Правове регулювання має цілеспрямований, організаційний, результативний характер і здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, що реально виражають саму матерію права як нормативного інституту утворення – регулятора» [4, с. 47].

У цілому подібні визначення дають інші теоретики права, зокрема, В.В. Сухонос визначає дане поняття таким чином: «правове регулювання – це упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток, що здійснюється державою за допомогою права і сукупності правових засобів» [5, с. 517], а П.М. Рабінович зазначає, що «правове (юридичне) регулювання – це здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владно-регулятивний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку» [6, с. 165].

Проаналізовані підходи до розуміння категорії «правове регулювання» відображають його соціальне призначення та мету функціонування даної юридичної конструкції. Правове регулювання розглядається як комплексна (за допомогою певної сукупності правових засобів), юридично-владна діяльність держави, що впливає та визначає організацію існування суспільства в цілому та суспільних відносин зокрема. Особлива увага звертається не лише на закріплення певного порядку існування суспільства та суспільних відносин, а й на те, що впорядкування даних відносин одночасно повинно стимулювати їх розвиток. Таким чином, здійснюване державою правове регулювання як процес перебуває в постійному розвитку і є фактичним стимулом для еволюції суспільства, маючи в своєму розпорядженні дієвий арсенал засобів для виконання своїх фундаментальних завдань та цілей призначення.

Прихильники правоцентристського підходу у формулюванні поняття правового регулювання виходять з того, що саме право є основою впорядкування суспільних відносин, однак прямої вказівки на роль держави у його здійсненні не дається.

К.Г. Волинка визначає, що «правове регулювання – це цілеспрямований вплив права на суспільні відносини і поведінку осіб з метою їх впорядкування за допомогою системи спеціальних юридичних засобів» [7, с. 102]. М.В. Цвік розглядав правове регулювання «як процес дії правових норм та інших юридич-

них засобів на поведінку людей з метою упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин» [8, с. 408]. З.Ч. Чикеева вказує, що «правове регулювання – це частина (аспект) дії права, яка характеризується спеціально-юридичним впливом на поведінку та діяльність його адресатів» [9, с. 98]. С.В. Околіта пропонує таке визначення правового регулювання: «це результативний, здійснюваний за допомогою юридичних засобів нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони та розвитку відповідно до суспільних потреб» [10, с. 4].

Отже, в основу правоцентристського підходу до розуміння сутності категорії правового регулювання покладено провідну роль власне самого права, причому не визначається конкретне коло суб'єктів, які здійснюють дану діяльність, а лише зазначається, що право реально впливає на поведінку учасників суспільних відносин та визначає її межі для задоволення загальносуспільних інтересів. Однак даний підхід не дає повного уявлення про один із основних компонентів, за допомогою якого здійснюється реальне впорядкування життєдіяльності суспільства, зокрема не виділяється організуюча сила у вигляді визначеного суб'єкта, який реально забезпечує дію права у вигляді існування загальнообов'язкового правила поведінки, забезпеченого владною силою.

Аналізуючи обидва підходи до розуміння сутності правового регулювання, необхідно зазначити, що вони в цілому є однорідними у своєму розумінні і розмежовуються за одним основним критерієм – колом суб'єктів, які забезпечують практичне втілення та визначають межі та сферу самого процесу правового регулювання. У першому випадку процес правового регулювання розглядається через призму цілеспрямованої діяльності лише одного індивідуалізованого суб'єкта – держави, який за допомогою правових засобів та способів впорядковує суспільні відносини, в другому випадку увага концентрується на здійсненні регулювання універсальним засобом у вигляді права, не виділяється конкрет-

ний суб'єктний склад впровадження даної діяльності. Тому для більш повного розуміння даного виду юридичної діяльності необхідно запроваджувати ознаку комплексності і розглядати правове регулювання в аспекті державно-владної діяльності та враховувати самодостатність права як універсального регулятора суспільних відносин.

На особливу увагу заслуговує розгляд поняття правового регулювання через його суттєві ознаки. Так, як зазначає С.В. Бобровник, правове регулювання – це особливий різновид соціального регулювання, що: має визначений предмет; забезпечується певними методами; стосується діяльності визначених суб'єктів; здійснюється за допомогою системи правових засобів [11, с. 497–498]. Таким чином, варто погодитися з О. Зайчуком та Н. Оніщенко, які зазначають, що «правове регулювання слід розглядати як певний процес, зумовлений об'єктивними та суб'єктивними чинниками, такими як: рівень зрілості та стійкості суспільних відносин, рівень соціальної структури суспільства, стан економічного розвитку суспільства, загальний рівень правової культури населення та ін.» [12, с. 297]. Лише поєднання всіх сутнісно-змістовних характеристик процесу правового регулювання у з'ясуванні змісту даної юридичної моделі дозволить отримати найбільш повне та всебічне уявлення про його сутність.

Тому, з погляду гносеології, проблема правового регулювання розглядається в аспекті розгляду його джерел виключно через юридичні засоби та механізми, а у прикладно-практичному плані передбачається можливість використання і загальносоціальних прийомів. Таким чином, у поглядах на проблему правового регулювання простежується поєднання соціологічного та спеціально-юридичного підходу до його розуміння, що орієнтує на необхідність використання ознаки комплексності в проведенні наступних досліджень.

Як відомо, об'єднання ряду чинників чи підходів до розуміння певного явища ство-

рює можливість виділення і третього підходу до визначення поняття правового регулювання. Тому викликає особливий інтерес комплексний підхід до сприйняття сутності правового регулювання. Так, Р.В. Єнгібарян та Ю. Краснов розглядають правове регулювання «через певний вплив чи з боку держави – на поведінку учасників суспільних відносин, здійснюваний в інтересах усього суспільства, чи взагалі – з метою підпорядкування поведінки окремих суб'єктів пануючому суспільному порядку, тобто вплив на поведінку пересічної людини» [13, с. 242]. У межах цього підходу висловлюються такі погляди на дану проблему: А.П. Коренєв стверджує, що «правове регулювання – це процес послідовного використання правових засобів для досягнення цілей регулювання» [14, с. 44]; В. Нерсесянц розглядає категорію правового регулювання «через вплив на суспільні відносини, але його вплив – інформаційний і ціннісно-мотиваційний та реалізується в межах певного часу, простору та кола осіб» [15, с. 414]; С.А. Комаров вважає, що «правове регулювання – це результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини спеціальної системи власне правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації та застосування)» [16, с. 356]; М.І. Абдулаєв визначає правове регулювання «як здійснювану за допомогою юридичних засобів та прийомів діяльність суб'єктів права з метою впорядкування суспільних відносин та їх прогресивного розвитку» [17, с. 265].

Відповідно комплексний підхід до розуміння поняття правового регулювання дозволяє розглядати його як цілеспрямований та результативний вплив на соціальні (суспільні) відносини та поведінку людей за допомогою правових (юридичних) засобів. Однак простежується певна невизначеність у з'ясуванні змісту самого поняття правового регулювання, яке розглядається через введення до його поняття інших категорій, зокрема правового впливу. Це фактично при-

зводить до ототожнення процесу правового регулювання з іншою юридичною конструкцією – правовим впливом. Але, як відомо, будь-яке ототожнення збіднює загальнонаукове значення того чи іншого явища й обмежує проведення подальших досліджень у площині теорії права. Тому особливого значення для з'ясування поняття правового регулювання набуває співставлення категорій «вплив» та «регулювання» та їх відокремлення за суттєвими ознаками. Як слушно зазначає О. Міцкевич, «регулювання не осягає всі форми впливу на поведінку та свідомість людей» [18, с. 17]. Так, порівнюючи категорії «впливу» та «регулювання», варто зазначити, що термінологічне навантаження даних категорій певною мірою збігається, однак змістове навантаження, яке вони несуть, є різним. Правовий вплив є значно ширшою за об'ємом категорією порівняно з категорією правового регулювання. Основна відмінність між ними полягає в тому, що регулювання здійснюється за допомогою правила поведінки, що має загальний або індивідуальний характер, вплив включає в себе не лише використання самого правила поведінки, а і певної системи дій, які включають в себе інші засоби і форми впорядкування суспільних відносин, наприклад, виховний вплив. Звідси випливає, що правовий вплив та правове регулювання співвідносяться як частина та ціле. Це твердження також обґрунтовується Т.М. Радьком, який визначає, що «правовий вплив на суспільні відносини здійснюють всі правові явища без винятку, правовий вплив вказує на виконання правом свого загальносоціального призначення (здійснення правом соціального контролю, культурної та інформаційної функції тощо), тобто характеризує всі напрямки та форми дії права на суспільні відносини, а правове регулювання – це одна з форм правового впливу, яка до цього ж здійснюється лише в межах використання суто правових засобів і виконання правом його спеціально-юридичних функцій: регулятивної та охоронної» [19, с. 276–277].

Таким чином, існування різних думок щодо поняття правового регулювання пояснюється різними позиціями з приводу пріоритетності того чи іншого чинника, що зумовлює здійснення регулюючого впливу, а також відмінності у визначенні елементів самого процесу правового регулювання.

Визначаючи поняття правового регулювання, необхідно виходити з того, що це – процес регламентації суспільних відносин за допомогою загальнообов'язкових правил поведінки та заснованих на них індивідуалізованих приписів, які в разі необхідності забезпечуються державним примусом. Також необхідно враховувати, що правове регулювання – це спеціально-юридичний аспект дії права, пов'язаний із застосуванням спеціальних прийомів та засобів для досягнення мети у вигляді належної організації та впорядкування життєдіяльності суспільства.

Отже, у формуванні універсального визначення поняття «правове регулювання» слід погодитися з поглядами прихильників всіх підходів до визначення його сутності, але найбільш оптимальним є розуміння правового регулювання, що дозволить об'єднати всі суттєві характеристики даного явища. Тому виглядає доречним сформулювати визначення правового регулювання таким чином: це процес регламентації та належного впорядкування суспільних відносин за допомогою спеціально-юридичних прийомів та засобів, що здійснюється особливим колом уповноважених суб'єктів у вигляді встановлення загальнообов'язкових правил поведінки та заснованих на них приписів індивідуального характеру, які за необхідності забезпечуються заходами державного примусу.

Необхідність використання даного визначення правового регулювання можна обґрунтувати такими чинниками:

– по-перше, правове регулювання є процесом, тобто діяльністю, що складається з визначеної послідовності дій, розташованих належним чином для досягнення найбільш оптимальних результатів;

– по-друге, визначення правового регулювання через поняття регламентації дозволяє провести чітке розмежування між власне правовим регулюванням і правовим впливом та не допускає змішування даних понять;

– по-третє, робиться вказівка на безпосередній предмет здійснення правового регулювання – суспільні відносини, що дозволяє встановити реальні межі поширення регламентуючої дії права та відокремити правове регулювання від інших видів соціального регулювання;

– по-четверте, введення ознаки належності у здійсненні правового регулювання створює передумови не лише для встановлення організаційних зв'язків між учасниками суспільних відносин, а і забезпечує поступальний розвиток цих відносин внаслідок впливу на них об'єктивних та суб'єктивних факторів, що існують в просторово-часовій площині;

– по-п'яте, відмова від прямої вказівки на те, що правове регулювання здійснюється виключно державою, і значне збільшення кола суб'єктів правової регламентації суспільних відносин, яке дозволяє значно розширити сферу здійснення даної діяльності та дослідити окремі специфічні форми її здійснення;

– по-шосте, обов'язковість визначення спеціального юридичного інструментарію у вигляді юридичних прийомів та засобів наголошує на необхідності оволодіння суб'єктами регулюючої діяльності загальнотеоретичними правовими знаннями та юридичною технікою, підкреслює визначальну роль права у здійсненні реальної регламентації суспільних відносин;

– по-сьоме, спрямованість на досягнення реальних результатів у здійсненні правового регулювання підкреслюється тим, що воно спрямовується на встановлення загальнообов'язкових правил поведінки для всіх учасників суспільних відносин, створюючи універсальні моделі для врегулювання однорідних суспільних відносин, враховуючи конкретні особливості кожної практичної

ситуації шляхом можливості застосування заснованих на нормі права індивідуалізованих приписів для окремих учасників таких відносин, а також вказує, що правове регулювання є комплексною діяльністю, яка поєднує в собі здійснення правотворчих, правозастосовчих, правоохоронних та інтерпретаційних функцій;

– по-восьме, передбачається можливість та реальна здатність держави постійно контролювати та мати належні важелі впливу на виникнення, охорону та розвиток суспільних відносин, що є предметом правового регулювання через застосування спеціальних заходів державного примусу, тим самим підкреслюється визначальна роль держави у здійсненні процесу правового регулювання.

Висновки. Отже, розглянувши істотні ознаки, які характеризують категорію «правове регулювання», можна стверджувати, що запропонований підхід до визначення поняття правового регулювання в цілому відображає всі основоположні характеристики даного явища правової дійсності. Зокрема, він дозволяє розглянути та виділити основну проблематику, яка формує поняття правового регулювання, тобто виділити основні елементи його змісту, серед яких особливе місце займають сфера здійснення та його межі, предмет регулюючого впливу, сукупність методів та способів здійснення, основні типи та конструкції, що застосовуються у його впровадженні. Також доцільно звернути увагу, що правове регулювання є реальним процесом, тобто має підстави виникнення та здійснюється шляхом практичного втілення певної сукупності послідовних дій, що формують його стадії, які полягають у створенні норми права і здійсненні нормативного регулювання, виникненні, зміні та розвитку правовідносин, реалізації прав та виконанні обов'язків учасників даної діяльності та його охоронній дії. Крім цього, особливо наголосимо на характері даного процесу, який полягає у практичному застосуванні сукупності різноманітних юридичних прийомів та способів, що дозволяє сформулювати уявлення про його функціонування.

Анотація

У статті проаналізовано основні загальнотеоретичні підходи до визначення категорії «правове регулювання». Визначено змістовні характеристики загальносоціального та суто юридичного призначення даного правового феномену. Запропоновано авторське визначення поняття правового регулювання, що дозволяє відобразити особливості його використання для моделювання процесу впорядкування суспільних відносин в умовах трансформації права і держави.

Ключові слова: правове регулювання, суспільні відносини, юридичні прийоми, юридичні засоби, нормативні приписи, поведінка, суб'єкти правовідносин.

Аннотация

В статье проанализированы основные общетеоретические подходы к определению категории «правовое регулирование». Определены содержательные характеристики общесоциального и сугубо юридического предназначения данного правового феномена. Предложено авторское определение понятия правового регулирования, которое позволяет отразить особенности его использования для моделирования процесса упорядочения общественных отношений в условиях трансформации права и государства.

Ключевые слова: правовое регулирование, общественные отношения, юридические приемы, юридические средства, нормативные предписания, поведение, субъекты правоотношений.

Sydorenko V.V. Modern approaches to definition of the category of “legal regulation”

Summary

In this article is analysed the basic theoretical approaches to the definition of category “legal regulation”. The defined meaningful characteristics of generally social and actually legal functions of this legal phenomenon. The author’s definition is proposed the notion of legal regulation, which allows to displayed features of his use in the process simulation of ordering of social relations in the conditions of transformation of right and state.

Key words: legal regulation, social relations, legal receptions, legal means, normative orders, behavior, subjects of legal relations.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теория государства и права. Харьков, 2001. 651 с.
2. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права Київ, 2009. 477 с.
3. Мельник О.М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 31 с.
4. Комзюк А.Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації. Харків, 2002. 336 с.
5. Сухонос В.В. Теорія держави і права. Суми, 2005. 536 с.
6. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Львів, 2007. 192 с.
7. Волинка К.Г. Теорія держави і права. Київ, 2003. 240 с.
8. Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Петришин О.В. Загальна теорія держави і права. Харків, 2002. 432 с.
9. Чикеева З.Ч. Теория права. Бишкек, 2007. 158 с.
10. Околіта С.В. Справедливість та законність як принципи державно-правового регулювання: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2000. 18 с.

11. Бобровник С.В. Колізійні норми як засіб удосконалення сучасного законодавства. Парламентаризм в Україні: теорія та практика. 2001. № 2. С. 497-500.
12. Теорія держави і права. Київ, 2006. 688 с.
13. Енгибарян Р.В. Теория государства и права. Москва, 2003. 272 с.
14. Коренев А.П. Административное право России. Москва, 2008. 300 с.
15. Проблемы общей теории права и государства. Москва, 2010. 552 с.
16. Комаров С.А. Общая теория государства и права. СПб., 2004. 512 с.
17. Абдулаев М.И. Теория государства и права. Москва, 2004. 410 с.
18. Мицкевич А.В. Некоторые черты взаимодействия права и нравственности в период перехода к коммунизму. Правоведение. 1962. № 3. С. 15–25.
19. Радько Т.Н. Теория государства и права. Москва, 2009. 576 с.